

BREUS APUNTS SOBRE DIVERSOS FRAGMENTES DE CERÀMICA GRIS D'ÈPOCA MEDIEVAL

RESUM

En aquest treball es descriuen de forma breu uns fragments de ceràmica gris d'època medieval procedents dels següents jaciments: castells de Calafell, de Secabecs, d'Eramprunyà, de Foix, de Sant Martí Sarroca, de Piera i de Gelida, Jafre de Garraf i conjunt de Cabrera d'Anoia.

Tots aquests exemplars han estat recollits superficialment, en una època, ja fa cosa de trenta anys, en la qual vaig començar a dedicar-me a aquests tipus ceràmics i per diverses raons no he pogut continuar aquesta línia de treball.

Crec que el més interessant, per tal que aquestes mostres, encara que minses, no es perdin i puguin ser d'utilitat i ajuda a algun estudiós en el futur, és que una vegada confeccionades es cedeixin al Museu de Vilafranca del Penedès.

ABSTRACT

This piece of work makes brief descriptions of some grey pottery fragments dating back from medieval times which came from the following sites: the castles of Calafell, Secabecs, Eramprunyà, Foix, Sant Martí Sarroca, Piera and Gelida, Jafre de Garraf and the historical monuments of Cabrera d'Anoia.

All these items were found on the surface, at a time, some thirty years ago, in which I started working on this type of pottery and, for several reasons, I have been unable to continue this line of work.

In order that these samples, despite being few, do not get lost and may be of some use and help to future researchers, I think that, once such lines of work conclude, the most interesting thing to do will be to transfer such material to the Vilafranca del Penedès Museum.

A MANERA DE JUSTIFICACIÓ

Fa cosa d'uns trenta anys que vaig començar a dedicar-me al món de la ceràmica gris d'època medieval. Eren uns temps en els quals els treballs es podien comptar amb els dits d'una mà. Cal recordar que l'arqueologia medieval es desenvolupà com a disciplina científica a partir de l'any 1959, quan el professor Alberto del Castillo es començà a interessar pels jaciments medievals, i que l'any 1977 Imma Ollich fa un primer balanç de la situació a la revista *L'avenç*. Es pot dir que com a treball seriós hi havia els publicats a *Mediterrània*, l'any 1972, obra de Balaguer i de la Vega,⁽¹⁾ aquells que ens parlaven de les ceràmiques "d'obra fina" i "obra aspra", terminologia, per altre costat, ja emprada en la documentació antiga. Era un món, doncs, poc conegut i ple

d'expectatives, i així, a poc a poc, tot aprofitant algunes excursions, vaig recollir superficialment algunes mostres ceràmiques.

Per motius de caire particular i que ara no vénen al cas, llevat d'alguna aportació esporàdica, mai no vaig poder-m'hi dedicar. Han passat els anys i he anat col·laborant, crec que feliçment, en altres disciplines, i en l'actualitat, per diverses causes, aquestes ceràmiques em fan nosa i no vull que em passi el mateix que ha succeït a altres persones quan, arribat aquest cas, allò que han guardat tants anys ho han acabat llençant.

Així doncs, tot aprofitant el marc que ofereixen aquestes Jornades, crec que el més convenient i també el més correcte i sensat és descriure els jaciments, els tipus de ceràmica, dibuixar-ne les formes i esmentar les tipologies, i, quan el treball estigui confeccionat i entregat a la Secretaria de les Jornades, cedir el material al Museu de Vilafranca del Penedès, on crec que podrà fer més servei que si va a parar a les escombraries.

Les tipologies d'aquests fragments ceràmics suposo que són prou conegudes pels especialistes del tema i, encara que no hi hagi cap forma innovadora, podran servir, si més no, d'ajut en un futur.

Els jaciments són: castell de Calafell, de Secabecs, d'Eramprunyà, de Foix, de Sant Martí Sarroca, de Piera i de Gelida, Jafre de Garraf i conjunt de Cabrera d'Anoia.

CASTELL DE CALAFELL

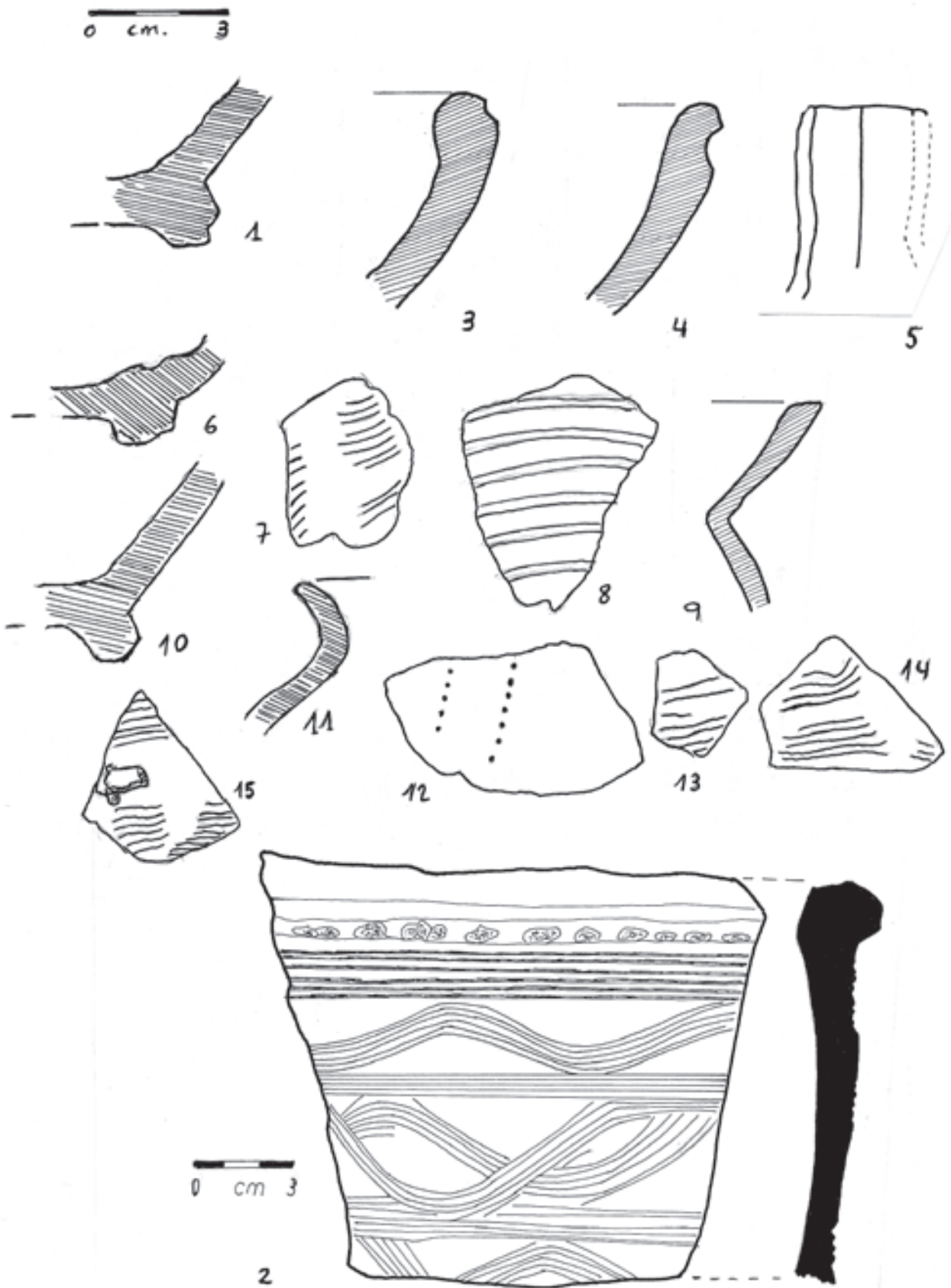
Es troba situat en un suau turó al damunt de la població. Tant el castell com l'església romànica dedicada a la Santa Creu sembla que foren bastits sobre les restes d'un poblat ibèric. També hom creu que en aquest lloc hi hagué un pretèrit assentament d'època romana. Tanmateix pels voltants de l'església i per l'exterior del castell hi ha diverses tombes antropomorfes tallades en la roca del sòl que ens remunten als segles IX-X.

Documentalment el castell apareix per primera vegada l'any 999 amb motiu de la venda d'unes terres.

Pels estrets carrerons que envolten la fàbrica del castell i que és el lloc on va començar a assentar-se la població, es trobaren petits fragments ceràmics, dels quals destaca un perfil de base d'un recipient (fig. 1).

JAFRE DE GARRAF

Jafre és un petit nucli de població que pertany al municipi d'Olivella, situat al peu del camí de la plana Novella que va de Sitges a Begues. Tant les cases com la petita església mostren un lamentable estat d'abandó.

La sequedat del sòl i la difícil conservació de la humitat de les escasses pluges, a conseqüència del terreny cretàic que l'envolta, han donat com a resultat l'abandó de gairebé totes les masies situades a l'interior del massís de Garraf.

Malgrat això, en l'antiguitat diversos nuclis humans van poblar aquesta zona. En algunes cavitats de l'interior de l'esmentat massís s'han efectuat troballes de materials arqueològics que daten des del neolític fins al segle II de la nostra era, la qual cosa és una prova de l'habitabilitat d'aquesta zona en temps pretèrits i que durà fins al segle passat. Al cens de l'any 1960 Jafre tenia 19 habitants.

Entre les escasses mostres de ceràmica recollida cal destacar (fig. 2) un fragment corresponent a un recipient de considerables dimensions, possiblement una gerra destinada a guardar aigua, que presenta una decoració formada per petites impressions sobre un cordó rectangular i una sèrie de solcs paral·lels formant una successió de línies alternades de la forma següent: cinc línies paral·leles, una altra sèrie formant cinc amples meandres, segueixen cinc línies horitzontals i en un espai més gran hi ha una sèrie de meandres entrecreuats de quatre, cinc i sis línies. Una nova sèrie de línies horitzontals finalitza amb unes d'ondulades que, pel fet de no trobar-se completes, es presenten confuses.

Aquest fragment correspon, sens dubte, a un moment més avançat en l'època que ens ocupa (fig. 3). Perfil d'un gibrell.

CA L'ISAAC (CASTELL DE SECABECS)

La masia de ca l'Isaac està situada prop de la plana de les Llombardes, en els darrers contraforts de la serralada de les Pinedes, dins del municipi de Torrelles de Foix.

De les runes d'aquest edifici, P. Mas⁽²⁾ ens diu que es tracta d'una construcció de caràcter defensiu que, al llarg dels segles, es transforma en masia amb una superposició de construccions, i que es tracta del castell de Secabecs esmentat ja l'any 1213.

Una de les masies properes duu el nom de can Soler de Secabecs, topònim que ens recorda el castell, i pels camps que la voregen també es van poder recollir alguns exemplars de ceràmica gris.

Les mines mostres recollides es poden classificar, de forma preliminar, entre els segles XIV o XV. Cal destacar un perfil de gibrell (fig. 4), un perfil de broc d'una petita gerreta (fig. 5), el perfil d'una base (fig. 6) i un fragment amb decoració incisa (fig. 7).

CASTELL D'ERAMPRUNYÀ

És situat en un turó a 389 metres d'altura, pertany al municipi de Gavà i el seu accés més fàcil és des de l'ermita de Bruguers, a la carretera de Gavà a Begues.

Aquest castell figura esmentat en un document de donació de terres de l'any 957, però hi ha diversos elements que demostren una major antiguitat d'aquest edifici, com unes filades d'*opus spicatum* que formen part del mur d'una cambra del castell i que, segons alguns autors, ens poden remuntar als segles VII-VIII. No obstant això, a prop de la capella dedicada a sant Miquel, del segle XIII, hi ha diverses tombes antropomorfes excavades en la roca que possiblement daten dels segles IX-X.

Un altre element que cal tenir en consideració és que en aquest castell, igual que en d'altres, hi ha nombrosos orificis efectuats per tal de sostenir els pals o les bigues que sostindrien unes primitives construccions de fusta datables del segle IX i que fins i tot podrien ser anteriors.

L. Balagué⁽³⁾ va publicar l'any 1965 el resultat d'unes petites prospeccions per aquest indret, i donà a conèixer unes ceràmiques de pasta gris d'època altmedieval, de la qual destaca una peça amb estampilla.

D'entre les mostres que insertem cal citar un fragment de ceràmica amb decoració a base de solcs (fig. 8), dos perfils (figs. 9-11) i una base (fig. 10).

CASTELL DE FOIX

Al nord de la vila de Torrelles de Foix hom troba l'església de Santa Maria, que fou parròquia de l'antic poble de Foix. A tocar hi ha les minses restes del castell que surt esmentat per primera vegada l'any 1067.

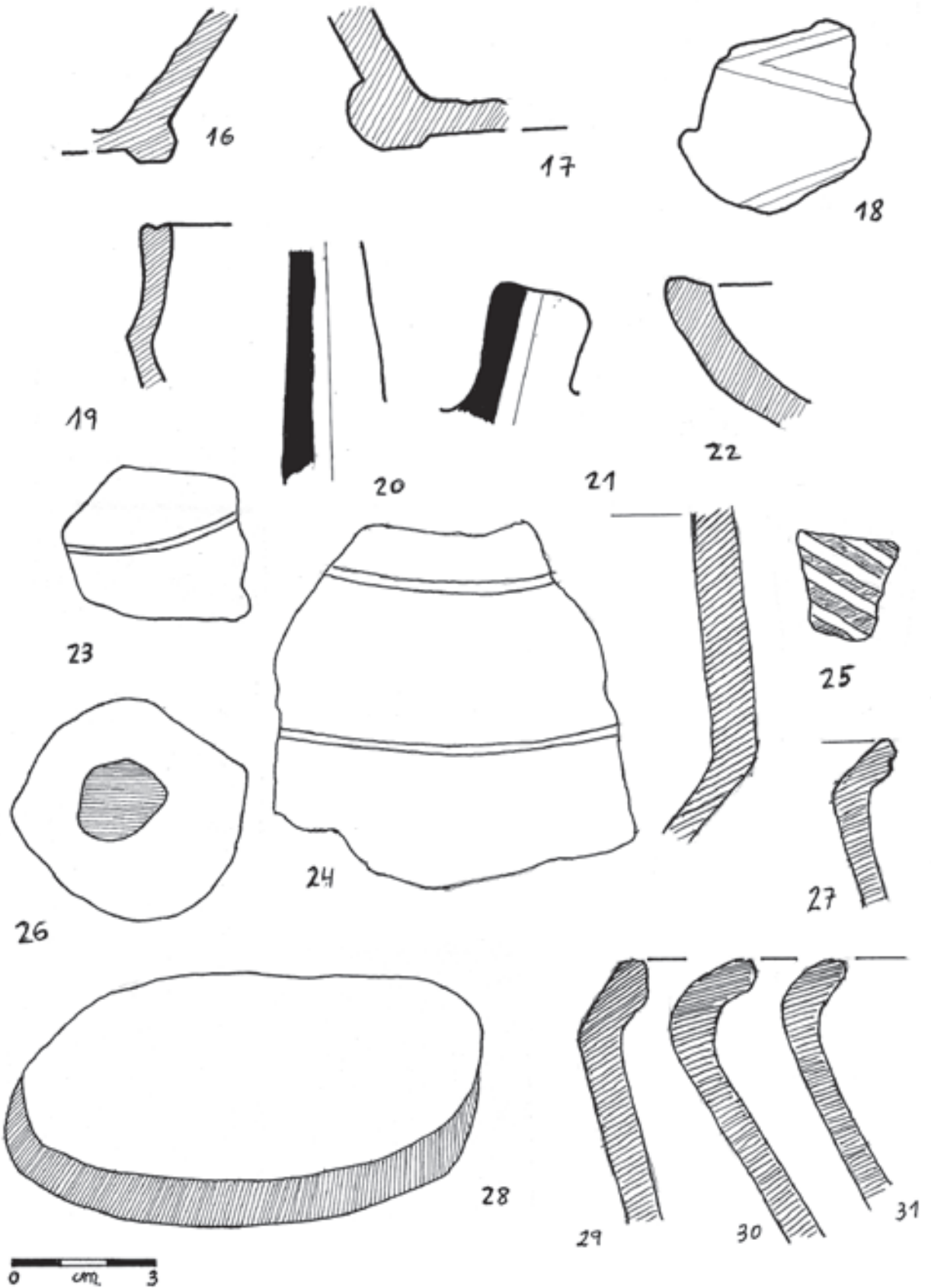
Guillem de la Granada, senyor del castell de Foix, va deixar dit en el seu testament, que data del 1198, que es construís una església en honor de Déu i de la Mare de Déu. El 1263 es té notícia que s'hi feien obres d'ampliació. El 1892, en morir violentament el darrer rector, mossèn Pallerols, la parròquia fou suprimida i el temple es convertí en santuari dedicat a santa Maria.⁽⁴⁾

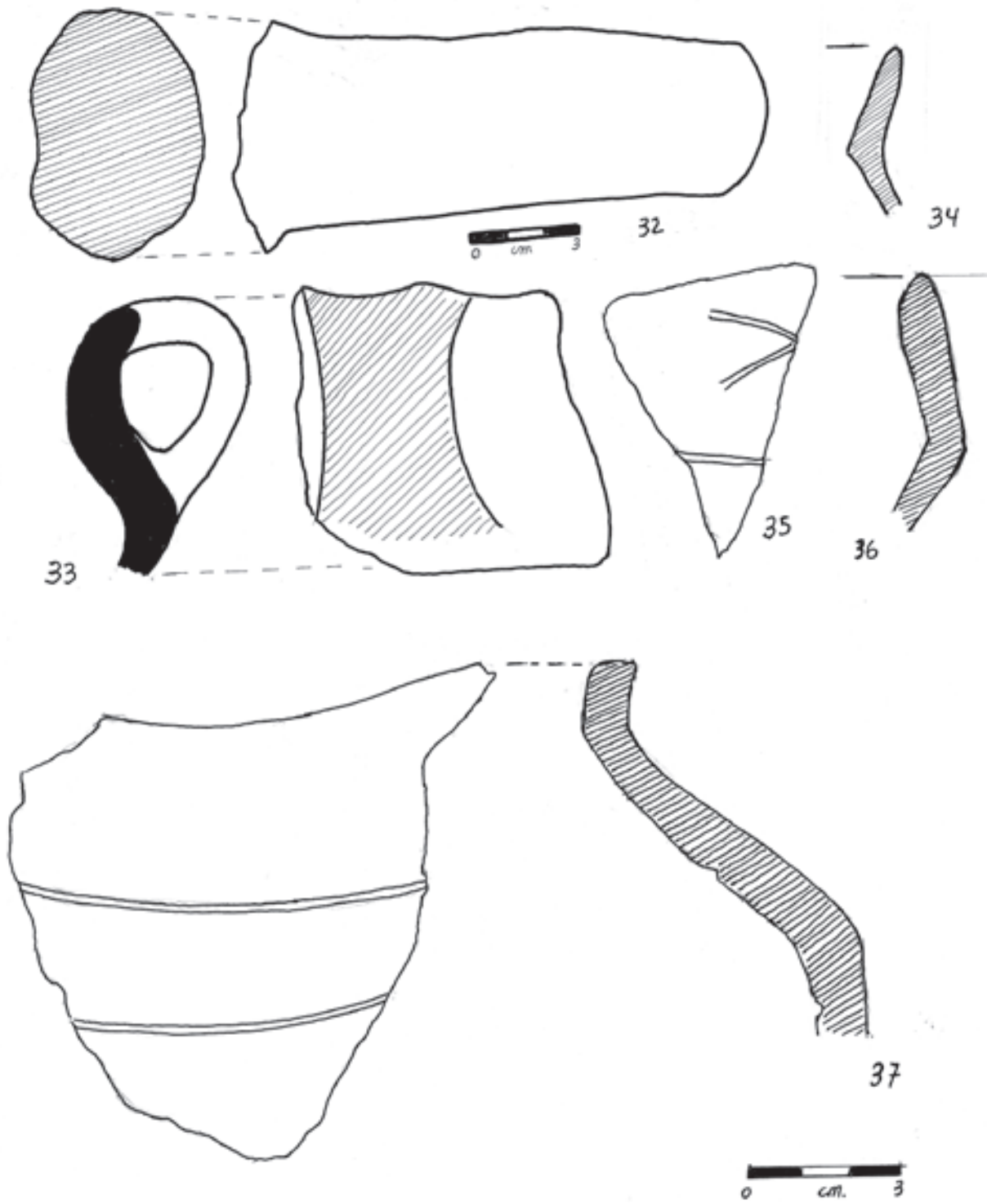
Al llarg dels anys el temple ha sofert moltes transformacions, per això és molt poc el que resta de la seva forma primitiva. Després de molts anys de total abandó, l'any 1987 foren acabades les obres de restauració, i el seu resultat crec que desvirtua el que, sens dubte, seria l'obra original.

Les mostres de ceràmica recollida pels voltants possiblement corresponen a finals del segle XIV o començaments del segle XV. Aprofitem l'ocasió per destacar uns petits fragments amb decoració puntillada (fig. 12) i amb solcs paral·lels (figs. 13-14-15).

CASTELL DE SANT MARTÍ SARROCA

En un turó proper a la població s'aixeca el conjunt format pel castell i l'església de Sant Martí Sarroca.

Pel que fa a l'estructura del castell, es fa difícil precisar les seves arrels, ja que hi ha restes ibèriques i romanes, i en el compartiment que s'emprava com a quadra es poden distingir dues èpoques, una de visigòtica del segle VII amb un arc de ferradura i l'altra amb una reconstrucció del segle IX.

Quan Sant Martí Sarroca fou reconquerit als àrabs l'any 966, el castell estava destruït en bona part. D'aquest mateix any són les primeres citacions documentals i ja ens parlen d'una restauració. El terme s'esmenta per primer cop l'any 984.

Alguns autors situen l'església al segle XI, i Puig i Cadafalch, que va dirigir una acurada restauració l'any 1906, per la factura de les seves línies, creu que data del segle XII o principis del segle XIII. El temple es va consagrar l'any 1204, i el 1931 fou declarat monument.

Per la riera de Pontons, que discorre per sota mateix del penya-segat on hi ha el conjunt monumental, es recollí gran quantitat de ceràmica, la qual cosa fa pensar que hi hagué una producció molt intensa i en gran quantia, cosa que no pot estranyar, ja que la indústria ceràmica era ben coneguda a la zona ja en temps dels ibers. No obstant això, els romans van explotar en gran escala el comerç de la ceràmica, fabricaven *sigillata* tipus saguntí, molt fina, compacta, luxosa i elegant, coneguda pel seu vernís vermell i que només es fabricava d'aquest tipus a Sagunt, Tarragona, Sant Martí Sarroca, Reus, Sabadell i Jorba.

Així doncs, no és pas d'estranyar que la tradició ceramista perdurés també durant l'alta edat mitjana, en una època en la qual el castell ja havia estat reconstruït. La situació després de la reconquesta ja s'havia normalitzat, s'estava bastint una església d'excel·lent factura i, òbviament, el comerç s'estava renovant.

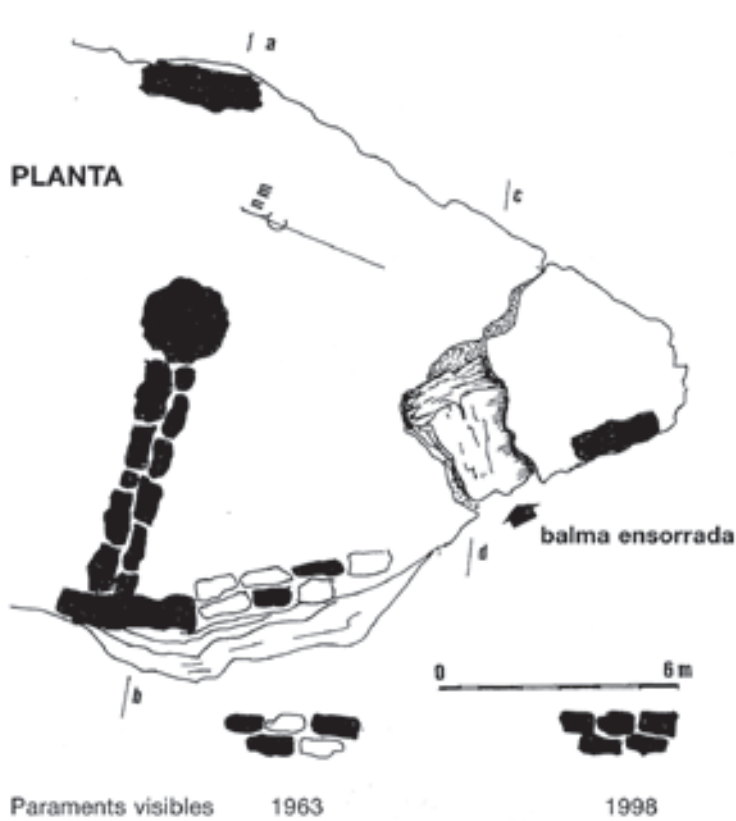
D'entre les mostres ceràmiques destaquem les següents: perfils de bases (figs. 16-17), fragment amb decoració de bandes incises, possiblement en ziga-zaga (fig. 18), un perfil d'olla (figs. 19-22), fragments de brocs (figs. 20-21), així com diversos fragments de nanses, algunes amb seccions trilobulades i quadrilobulades.

CABRERA D'ANOIA

A causa de la seva situació fronterera entre dues comarques, aquest municipi ha rebut diferents cognoms, Cabrera del Penedès (1909), Cabrera d'Igualada (1950) i Cabrera d'Anoia en els nostres dies.

En el terme hi ha diferents veïnats o nuclis de població, un d'aquests és el sector de Cabrera format per una sèrie de masos disseminats i una urbanització. En aquest nucli és on es troba aturonat el conjunt format per la masia de can Mora, el castell i l'església romànica de Sant Salvador, citada per primer cop l'any 1063.

Tot i que el castell apareix en un document de venda amb data 5 de novembre de 1055, hom creu que en l'indret, per la seva situació estratègica, hi hagué construccions en èpoques més reculades. A tal efecte veiem el que ens diu M. de la Vega:⁽⁵⁾

FORTIFICACIÓ ARCAICA DEL CASTELL DE SANT SALVADOR DE CABRERA D'ANOIA

SECCIÓ

SECCIÓ

Altrament, sota el sortint on s'assenta el complex, podem trobar un petit fenomen espeleològic anomenat Cova del Castell amb signes d'obra humana: una entrada adovellada i uns petits nínxols interiors. La funció d'aquesta cova es podria interpretar com una avançada del castell.

Però si hom observa el terreny, s'adona de l'existència, en la punta final de l'esperó travertínic, d'una construcció amb aspecte més arcaic construïda per quatre ortostats arrodonits amb diàmetres que oscil·len entre 1,70 m i el 2,80 m, que feien les funcions de muntant de la porta d'accés al recinte i un parament construït amb pedra en sec que tanca el conjunt. Probablement uns parapets de fusta devien completar la fortificació aixoplugant els defensors en un reducte triangular d'uns 88,20 m².

L'esmentada construcció, més una força que no pas un castell, estaria justificada per un complex d'habitatges que podrien formar part d'un nucli històric constituït per la balma Ensorrada i la del Castell. Totes elles han contribuït amb importants aportacions de ceràmiques medievals grises d'elaboració molt rústega, complementades per una sèrie de forns de terrissaire.

[...] La posició defensiva de la fortificació és deguda al camí ral que, seguint el riu Anoia, es dirigia cap a l'Aragó. El camí, en aquesta zona, s'endinsa pels congostos que hi ha entre Capellades i Vallbona, situació de fàcil protecció d'una ruta d'especial atenció en aquella època. A més, el corrent d'aigua permet l'existència de molins hidràulics, d'importància cabdal en aquells temps de subsistència agrícola.

La consideració que rebia aquest punt estratègic ens la reitera l'existència de restes encara més antigues, car la paret del que fou castell al segle XI disposa d'una composició en el tipus de parament a grans blocs tallats en forma de paral·lelèpipedes que correspondrien més aviat a època romana i que probablement foren reaprofitats per a la construcció de la fortificació medieval... També és una prova a tenir en compte l'aparició d'una testa de marbre possiblement datable al segle II dC, juntament amb fragments de ceràmica a torn romana.

[...] Es podria pensar que el document de venda de l'any 1055 anés referit al castell més antic, i això no sembla possible, car el preu de venda de 150 unces d'or per una fortificació tant rudimentària és, sens dubte, excessiu i per això es podria arribar a la conclusió que l'edifici de fusta ja havia estat abandonat de feia temps.

Així doncs, veiem que en un radi de pocs metres han aparegut mostres ceràmiques de l'època altmedieval en tres jaciments: el castell de Sant Salvador, els abrics o balmes de Cabrera d'Anoia i els forns de terrissaire.

CASTELL DE SANT SALVADOR DE CABRERA

Entre la fàbrica del castell i la torrentera que discorre per sota d'aquest es van recollir uns fragments d'olla amb decoració a solcs (figs. 23-24-25), un bocí de broc (fig. 26), una ansa i diversos perfils tant de vores com de bases (fig. 27).

Fortificació més antiga al costat del castell segons fotografia del 1963 (foto: M. de la Vega).

Balma de la Terrissa (foto: M. de la Vega).

Plànol i fotografies publicades a la revista Excursionisme, de la UEC, núm. 289, juny 2000.

BALMES DE CABRERA D'ANOIA

Amb aquest títol genèric s'engloben una sèrie d'abrics que hi ha entre el riu Anoia i el castell. Mereix especial atenció la balma Ensorrada, la qual ha estat tallada barroerament per la carretera de la urbanització, on es van recollir diversos fragments d'identiques característiques que l'anterior.

FORNS DE TERRISSAIRE

No gaire lluny dels anteriors hi ha tota una sèrie de forns i tallers de ceràmica gris. En les campanyes d'excavacions efectuades durant els anys 1974 i de 1987 al 1994 s'identificaren més de 30 forns.

Pel que fa a les formes, hom troba olles grans i petites, cassoletes, càntirs amb broc, paelles, tapadores, és a dir, terrissa de cuina grollera i popular⁽⁶⁾ (figs. 28-29-30-31) base i perfils d'olles.

Fa molts anys, uns amics, igual que al castell de Gelida, em vam mostrar diverses ceràmiques procedents d'aquests forns, de les quals vaig poder dibuixar (fig. 32) un mànec d'un pes aproximat de 410 g (fig. 33), un fragment d'ansa de pasta marronosa (fig. 34), un perfil d'olla amb pasta d'identiques característiques que l'anterior (figs. 35-36-37), fragments amb decoració a solcs (figs. 38-39-40-41-42-43) i perfils.

La durada d'aquesta producció terrissaire se situa entre els anys 1150 i el 1350 i pel que fa a la difusió del material d'aquest centre, tot i que no s'ha fet encara un estudi exhaustiu, sembla que abraça l'actual comarca d'Anoia, amb troballes a fora de la zona com les de Sant Pere de Castellfollit del Boix (Bages) i el castell de Mediona (Alt Penedès).⁽⁷⁾

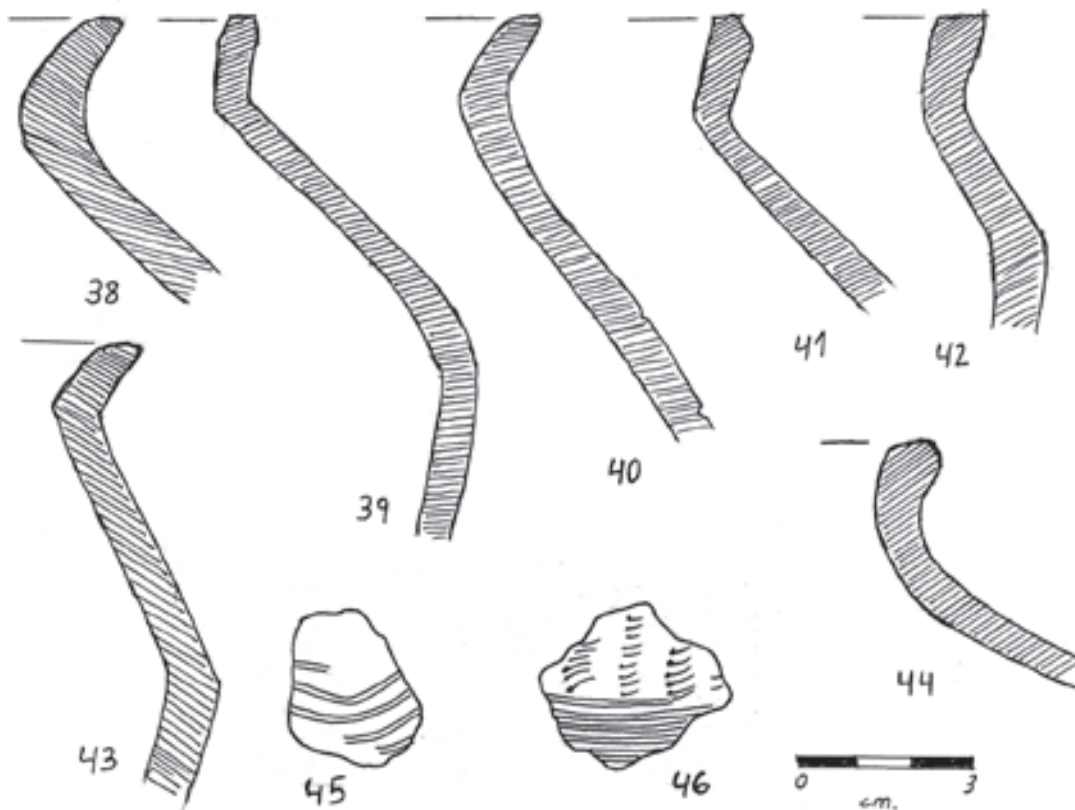
De la importància dels forns i testers de Cabrera d'Anoia clarament ens en parla J. I. Padilla:⁽⁸⁾

L'excavació de la terrisseria de Cabrera ha permès estudiar de manera força completa bona part de les estructures (forns, obradors, instal·lacions complementàries...) que permetran a mig termini obtenir una visió força precisa d'alguns aspectes de l'organització de l'artesanat de la terrissa als segles centrals de la Edat Mitjana. D'altra banda, l'estudi de la ingent quantitat de material recuperat (prop de 700.000 fragments) provinent dels més de trenta forns estudiats, així com la seva classificació i atribució cronològica, permetran, juntament amb la determinació de les seves àrees de distribució, obrir noves vies de recerca sobre la ceràmica gris d'època medieval.

CASTELL DE PIERA

Conegut antigament com a castell de Fontanet, està situat en un petit turó en un extrem de la població.

Surt esmentat l'any 955 en una carta de poblament i l'any 963 ja figura com a propietat del monestir de Sant Cugat del Vallès.

Les escasses mostres ceràmiques foren recollides pels voltants del castell, i cal destacar la vora d'una olla de perfil globular (fig. 44).

CASTELL DE GELIDA

Es troba aturonat en l'extrem sud-est de la població, encara que no n'hagi conservat sencera cap dependència a excepció de l'església, per les seves restes, que s'adapten a l'orografia del terreny, donant com a resultat una planta allargassada i sinuosa. Es pot endevinar la seva grandària i, per la seva situació, se l'ha qualificat d'inexpugnable.

El castell surt documentat des de mitjan segle X i l'església romànica dedicada a sant Pere ha estat restaurada i ha sofert moltes modificacions, que emmascaren les restes primitives. En una publicació de fa vint-i-cinc anys⁽⁹⁾ ja s'esmentava que uns grans carreus de la part inferior del baluard situat en l'angle sud-est del castell poden ser d'èpoques anteriors, possiblement romans, reaprofitats.

També en el decurs d'unes excavacions arqueològiques efectuades l'any 1991⁽¹⁰⁾ es van posar al descobert a l'interior d'una torre romànica diverses filades d'*opus spicatum*.

A més a més de la ceràmica medieval, s'han localitzat mostres de ceràmica comuna romana i d'època ibèrica.